
EDUCATION SYSTEM IN XXI CENTURY – CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Tsvetan IlievInternational Business School – Botevgrad, Republic of Bulgaria, ts.iliev@gmail.com

Abstract: The purpose of this study is to outline and analyze the main trends in the education system of Bulgaria in the context of contemporary social and economic development. Its subject-matter is the education system as a production process of key importance for the future economic development. The subject of study covers the challenges to the educational system of Bulgaria posed by the contemporary economic conditions.

Social and economic reality in the beginning of 21st century can be treated as unique. This attitude is due to all phenomena and processes accompanying human civilization development nowadays. Fundamental factors predetermining relationships between economic entities in processes of production, barter and income distribution are liable to changes. New conditions show that land and assets equipment of production are not enough to guarantee growth of social wealth. Assets transformation from “property” into “function” presupposes knowledge and skills presence. That is why knowledge is considered in the paper as current production foundation. The orientation of economic development to the all-round penetration of knowledge in business processes can be defined as a challenge to the industrial society and its production principles. We think that the signs of change could be outlined in the following directions: annexation to the traditional industrial factors of production - land, labor and capital of knowledge; transition from mass industrial production to demasification of production, markets and society; transition from vertically positioned public and economic structures to horizontal networks; transformation of the production of products with a physical medium into products that can easily be digitized and multiplied technologically, causing structural changes in both the national and global economy. These changes do not exhaust the extensive series of transformations, but only identify the directions in which they could be reasonably devised. The family, political structures and the social culture are changing. Every new socio-economic system needs the appropriate cultural prerequisites to make its development possible.

Keywords: education system, production process, economic conditions, economic development.

ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА ПРЕЗ ХХІ ВЕК – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПЕРСПЕКТИВИ**Цветан Илиев**Международно висше бизнес училище – Ботевград, Р България, ts.iliev@gmail.com

Резюме: Цел на настоящата работа е да се очертаят и анализират основните тенденции в образователната система на България в контекста на съвременното обществено – икономическо развитие. Обект на изследване е образователната система като производствен процес от ключово значение за икономическото развитие в перспектива. Предмет на изследване са предизвикателствата, които съвременните икономически условия поставят пред образователната система на България.

Обществено – икономическата действителност в началото на ХХІ век може да се определи като уникална. Основание за това са всички явления и процеси, които съпътстват развитието на човешката цивилизация днес. На промяна са подложени онези основополагащи фактори, които предопределят взаимоотношенията между стопанските субекти в процесите на производство, размяна и разпределение на доходи. Новите условия показват, че земята и капиталовъоръжеността на производството не са достатъчни за растеж на общественото богатство. Превръщането на капитала от „собственост” във „функция” предполага наличието на знания и умения. Затова определяме знанието като фундамент на днешното производство. Ориентирането на икономическо развитие към всестранно проникване на знанието в стопанските процеси, може да се определи като предизвикателство към индустриалното общество и неговите производствени принципи. Белезите на промяната, според нас, биха могли да се очертаят в следните направления: добавяне към традиционните за индустриалната епоха производствени фактори – земя, труд и капитал, на знанието; преход от масово индустриално производство към демасовизиране на производството, пазарите и обществото; преминаване от вертикално разположени обществени и икономически структури към хоризонтални мрежи; трансформиране на производството от продукти с материален носител към такива, които лесно могат да се дигитализират и мултиплицират технологично, предизвикващи структурни промени

както в националното, така и в световното стопанство. Посочените промени не изчерпват дългата поредица от трансформации, а само набелязват насоките, в които биха могли да се осмислят. Разпространението на промените не протича равномерно на глобално равнище и единствено в производствената сфера. Променят се семейството, политическите структури и обществената култура. Всяка нова обществено – икономическа система се нуждае от съответните културни предпоставки, които да направят възможно развитието ѝ.

Ключови думи: образователна система, производствен процес, икономически условия, икономическо развитие.

ВЪВЕДЕНИЕ

Съвременните условия на икономическото развитие в световен мащаб се характеризират с нарастващата мобилност на бизнеса. Тя засяга сфери като: трудовата заетост, инвестициите, възможностите за реализация на предприемаческа дейност, вътрешната организация на бизнеса и структурата на фирмите, местоположението на пазарите и ежедневието на хората. Това ни дава основание да подчертаем, че **икономиката на знанието трансформира статута на бизнес единици, отделни градове, страни и дори цели континенти**. Ако в аграрната епоха страните от Западна Европа са имали господстващо положение като производители и разпределители на доходи, в индустриалната ера тази позиция се заема от САЩ. Днес отново се наблюдават размествания, но в посока към страни като Китай, Южна Корея, Сингапур, Хонг Конг, Тайван и Индия. През 90 – те години на ХХ век и в началото на ХХІ век тези страни акумулират един значителен обем преки чуждестранни инвестиции. По данни на Китайската търговско - промишлена камара за последните 20 години страната е успяла да привлече над един трилион долара външни инвестиции.

Това ни дава основание да се присъединим към мнението на Л. Харрисън, че днес сме свидетели на сериозни процеси на трансфериране на производства, технологии и доходи. Тези процеси са естествено продължение на движението, започнало през ХV век с изместване на икономическото лидерство от Китай към Западна Европа, а след това – към САЩ, на затваряне на мащабен исторически кръг.¹

Причините за едно такова движение днес можем да отдадем на развитието на новите информационно – комуникационни технологии. Те поставят под въпрос пространственото ограничаване на производството и формирането на доходите. Сега се говори все повече за киберпространство, в което обект на разменните процеси е информацията и знанието, а не за национална територия и обмен на материални ценности. Логично, обаче, е да се каже, че информацията и знанието трябва да бъдат съхранени някъде. На тази основа, преодоляването на пространствените ограничения чрез дигитализация на процесите не може да подмени изцяло физическите отношения. По-точно би било да се каже, че се ускоряват и улесняват процесите на преместване и създаване на производства. В притегателен център се превръщат не толкова страните – лидери, колкото развиващите се. Това предизвиква прекрояване на световната производствена карта, превръщайки едни страни, региони и градове в места на създаване на стойност и доходи, а други - остават със значението си от индустриалната ера. В резултат, трябва да подчертаем, че **днес се оформят нови центрове с потенциал за бъдеща висока добавена стойност**.

1. ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА НА СЪВРЕМЕННОТО ОБЩЕСТВЕНО – ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

Новите икономически реалности налагат все по-сериозно постигането на синхорн и на следните равнища на отношения:

- *вътрефирмено* – отнася се до синхорнизирани доставки производство и дистрибуция;
- *между фирмено* – става дума за синхорн в действията на бизнес партньори;
- *отраслово* – паралелно развитие на хоризонтално ниво;
- *между отраслово*;
- *глобално* – на производства в световен мащаб.

Синхронизирането на дейностите на ниво организационна структура е процес, чиито корени могат да се открият още в първобитното общество. Събирането на плодове и ловът на животни в организирани групи е най-елементарната форма на организиран трудов процес. Масовите ритмично извършвани дейности се прилагат с цел повишаване на производителността. В индианската култура и бит племенните танци укрепват устоите на екипната дейност, пресъздавайки модели на поведение при лов или война.²

¹ Вж. Харрисон, Л. *Култура и икономическо развитие*. Цит. по: <http://www.inliberty.ru/library/study/324/>

² Вж. Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon & Schuster, p. 112 – 122.

В аграрната епоха е налице сезонен характер на дейностите. Производството и разпределението на крайните резултати се регулира от земеделските цикли.

Ранните индустриални икономики работят при по-различни темпорални условия. Дейностите на поточната линия изискват поддържането на специфичен ритъм. Този ритъм намира израз в отмерване на времето в часове. Широко приложение получава разписанието на работния ден.

Съвременните стопански отношения налагат изискването за синхронизиране и непрекъснато ускоряване на икономическите дейности в реално време. Разпределението на времето с производствено предназначение става все по-индивидуализирано. Това, според нас, се дължи на обстоятелството, че **в рамките на кратки времеви диапазони трябва да се интегрират повече и различни задачи**. Нещо повече, ускоряването на действието, от момента на възлагането на задачата до постигането на целта, съкращава времето за изпълнението ѝ. Този процес създава сериозни проблеми със синхронизирането на действията при изпълнението на съвкупност от задачи.

Тъй като в рамките на дадено национално стопанство протичат множество регулярно извършвани във времето производствени процеси, състоящи се от едновременното изпълнение на различни задачи, това придава усещането за ритмичност от функционална гледна точка. Дори всеки стопански субект има свой ритъм на живот и работа, който би могъл да се проследи на дневна, седмична, месечна или годишна основа. Например, ежедневно събуждане в определен час, фиксирано работно време, обяд и вечеря в конкретно време и продължителност и т. н. Това ни дава основание да заключим, че **ритмичната повтаряемост на един такъв модел на индивидуално равнище създава предпоставка за синхронизиране на дейности, които преминават през различните производствени процеси и пазари на ниво национално и световно стопанство**.

Всеки човек е част от една такава синхронизирана действителност, в която се произвеждат продукти, предлагат се услуги, обработват се данни и информация. Аналогията между човешкия организъм и икономиката, е основание да се отбележи, че **синхронът предполага съвместни действия на по-ниски равнища, оказващи влияние на по-високи нива в системата**, подобно на действията на невроните в нервната система на човека. По този начин поточно извършваните дейности в индустриалните производства днес се разпределят между краткосрочни проектни екипи. Ритмичността в изпълнението на поставените пред екипите задачи, предполага синхронизиране на процесите в националното и световното производство. Смисълът от синхронизирането на дейностите в производството е в постигането на балансиран растеж. Това означава една икономика да се развива като всички сектори нарастват с еднакъв темп, а съотношението "разходи - производство" остава постоянно.³ В едно такова развитие се състои желаният синхрон.

В действителност такова развитие се постига трудно. Съвършената синхронизация, чрез поддържане на основните променливи в ясно определени пропорции, според нас, превръща икономиката в инертна и трудно възприемаща иновациите. В резултат можем да кажем, че за усвояването на новите технологични достижения във всички части на системата едновременно, е необходима промяна изведнъж. Такава промяна и то в определени пропорции е трудно постижима.

Измененията най-често протичат като креативно шумпетерианско разрушение на изостанали производства, с цел освобождаване на пространство за новите технологични достижения. В резултат, **всяка фирма или национална икономика се нуждае от синхронизиране на производствената си структура със спецификата на съвременните условия чрез отваряне към технологичните иновации**.

Времевата координация е важна, защото въз основа на нея се формира една цяла индустрия на синхронизацията. В последните две десетилетия на XX век и в началото на XXI век тя преминава през три последователни етапа на промени.

Първият е известен сред изследователите като етап на трансформиране на характерния за епохата на индустриалното производство метод **"планиране на материалните ресурси"** в типичния за новата икономика метод **"планиране на синхрон в действията"**.⁴ Планирането на материалните ресурси обезпечава производството на продукти по предварително зададена схема. За разлика от този метод, планирането на синхрон в действията е процес, при който схемата на производството се задава от непрекъснато променящите се изисквания на потребителите. Този метод можем да определим като гъвкава координация в отношението "производство - потребителски предпочитания", водеща до повишаване на производителността и степента на синхронизация във фирмата.

³ Вж. Кругман, П. (2009). *Завръщането на икономиката на депресията и кризата от 2008 г.* „Изток – Запад”, С., с. 52 – 64.

⁴ Вж. Оучи, У. (1989). *"Теория Z"*.// Икономически живот, № 14 – 26, С.

Вторият етап започва със съкращаване на цикъла *"доставка на ресурси - производство - дистрибуция на готовите продукти"*. Така биха могли да се преодолеят проблеми, свързани със забавянето на реакцията на фирмите спрямо измененията в пазарната среда или при закъснение на поръчките.

По-висока степен на синхронизация се постига на *третият етап*. Той протича при задълбочаване реструктурирането на веригата за доставки. За да се ускори производствения процес и да се намалят продуктовете запаси, е необходимо спазването на времевите разписания за доставки на всички равнища. Постигането на една такава цел предполага изграждането на технологично по-съвършена система за координация на бизнеса. В тази връзка, като основен белег на новата епоха можем да определим **обособяването на бизнес координацията като самостоятелна предприемаческа дейност**. Тя намира практически израз в отделянето на информационното и технологичното обезпечаване на производството в самостоятелни форми на предприемаческа активност.

Задълбочаването на тези процеси днес показва, че колкото по-висока е степента на постиганата синхронизация, толкова по-голяма става добавената стойност в цялата верига от свързани дейности. Ефектът на нарастваща добавена стойност на продуктите ще продължи да се мултиплицира, тъй като в световен мащаб има малки фирми, които все още не са реструктурирали своите вериги за доставки, а пазарът ще ги принуди да го направят. Според нас, **това е стъпка към по-дълбока темпорална интеграция на фирмено равнище**. Новите стопански субекти, разработващи и предлагащи модели за бизнес координация ще задълбочат процесите. Те ще съкращават времевите хоризонти между доставките на ресурси и достигането на продукта до крайния потребител.

На съвременния етап все повече продукти се връщат при производителя за рециклиране (тонер касети за принтери, домакински уреди, автомобили и др.). Това води до разрастване на мрежата от доставчици, дистрибутори и потребители. Техните действия, в крайна сметка, се нуждаят от непрекъсната синхронизация. На тази основа бихме могли да прогнозираме, че **в бъдеще проблемът ще става все по-актуален, защото изострената конкуренция предполага засилено търсене на иновативни бизнес решения, които на свой ред променят условията на координация и мултиплицират процеса**.

Липсата на координация на ниво фирма може да предизвика загуба на пазарен дял и дори фалит. Тук е мястото да подчертаем, че **пред този проблем са изправени както цели отрасли и сектори от националната икономика, така и в световен мащаб**.

Във всеки стопански отрасъл множество фирми функционират с различна скорост. Взаимодействието между тях изисква изравняване на скоростта с цел развитие на отрасъла или сектора като цяло. Условията за постигането на синхрон днес са значително по-сложни отколкото в индустриалната епоха.

Сегашното развитие на икономиката показва, че технологичните иновации, промените в потребителските вкусове и предпочитания и конкурентната борба протичат при значително ускорение. То налага поддържане на адекватна скорост на промяната във фирмите. Когато една фирма от дадена технологична верига изостане, това ще рефлектира сериозно върху всички останали участници. Процесът на синхронизиране на цяла система от дейности в даден отрасъл или сектор е значително по-бавен и труден, в сравнение с отделна бизнес организация.

Тъй като днешната епоха е белязана от информационно – комуникационните технологии, координацията в изследователската и развойната дейност е с приоритетно значение. Фокусирали вниманието си върху ръста на печалбите в краткосрочна перспектива, мениджърите често не отделят достатъчно средства за изследвания и развойна дейност. Това прави едни фирми по-напреднали, а други изоставящи и, в крайна сметка, нарушава синхрона и условията за паралелно и едновременно развитие в сектора.

Синхронизирането на вътрешния ритъм на функциониране на фирмите от един отрасъл изисква извършването на значителен по обем разходи. Това разконцентрира вниманието на предприемачите, насочвайки го към други проблеми и предизвиква дисфункция на операциите. В годишния доклад на ООН за инвестициите през 2009 г. се подчертава, че редица партньорства и сливания се разпадат, защото взаимната синхронизация значително затруднена и скъпо струваща от технологична гледна точка. Освен това, като причина за асинхрона се посочва и разминаването в равнището на корпоративна култура.⁵ Корпоративната култура, според нас, има приоритет, тъй като технологичния синхрон е въпрос на средства, докато промяната в манталитета отнема време, което най-често липсва.

Посочените проблеми със синхронизирането на дейности в един отрасъл намират проявление и при стиковането между отделни отрасли или сектори на икономиката. Българската, а и световната, стопанска практика предлага примери в това отношение. Забавянето на изпълнението на строителни проекти е често

⁵ Вж. *World Investment Report 2009*, p. XXV – XXVI. http://unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf

срещано явление и предизвиква допълнителни разходи. Това са разходи за сметка на инвеститора или за сметка на крайните потребители. При обекти с национално значение забавянето се измерва с допълнителни разходи, поемани от данькоплатците.

Освен примери за асинхрон в това равнище на взаимоотношения могат да се посочат и такива, които имат положително значение както за участниците в тях, така и за обществото като цяло. Превръщането на персоналният компютър в обект с широко потребителско предназначение изведе на преден план необходимостта от синхронизиране на производството в два сравнително нови отрасли – софтуерния и хардуерния.

В резултат можем да отбележим, че **разминаването в темповете на промяна създава нови възможности за стопанските субекти, занимаващи се с бизнес синхронизиране**. Колкото по-сериозно е развитието на подобни дейности, толкова по-смекчени ще са последиците от десинхронизацията в бъдеще. За целта е необходимо да осъзнаем, че **промените в производството и връзката между отделни фирми, отрасли и икономики в световен мащаб предизвикват изменения в темповете, с които се създава националното богатство**.

2. ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА В НОВИТЕ ИКОНОМИЧЕСКИ РЕАЛНОСТИ.

Образователната система на една страна е сред най-важните производствени комплекси. Нейната важност произтича от обстоятелството, че създава един от най-ценните продукти - човешкия капитал. От количеството и качеството на този ресурс зависи настоящето и бъдещето на обществено - икономическата система. В по-общ план от начина на функционирането на образователния комплекс са зависими всички производствени системи на дадена страна.

Разбирането ни за ролята на образователната система като среда за формиране на човешкия капитал се основава на характерните белези на съвременната епоха, наречена от изследователите *икономика на знанието*. Проникването на знанието във всички аспекти на обществено - икономическия живот изправя пред нови предизвикателства производствените единици, трудовите ресурси, пазарните отношения и образователните системи.

По отношение на ролята и функциите на производствените единици можем да се съгласим с мнението на изследователите, че през последните няколко столетия се осъществяват важни трансформации в стопанския живот.⁶ Промени настъпват в базата за развитие на обществените отношения, изразяващи се първоначално в преход от аграрен към индустриален модел, а от края на ХХ и началото на ХХІ век - към модел, основан на знанието.⁷ Научната революция от последните години доведе до нови значителни трансформации в движещите сили на икономическото развитие.⁸

При тези условия на човешкия капитал и на образователната система се придава все по-голямо значение като двигатели на развитието, успоредно с усъвършенстването на техниката и технологиите от средата на ХХ век насам. Интересът на анализаторите на стопанските процеси е привлечен от същността на технологичните промени и потенциала на човешкия капитал да се вписва в тях и да ги катализира. На тази основа се търсят решения на редица важни икономически проблеми като: зависимостта на съвременното производство и технологията от образователните системи; спецификата на формираните умения и придаваната квалификация на трудовите ресурси в образователните центрове (средни и висши училища); увеличаването на безработицата - респективно ограничаването на възможностите за трудова изjava на малка част от трудоспособното население; установилите се в последните години тенденции в разпределението на доходите, формираните в системата на икономиката и т. н.

Стойността на продукта на образователната система се определя от придадените му качествени характеристики, чрез които той получава потребителна стойност. На основата на качествените си характеристики трудовият ресурс става използваем в производствения процес. По този начин стойността на човешкия капитал ще се предопредели от полезността, която носи на производствения процес, чрез участието си в него. Колкото по-полезен е формираният човешки капитал, толкова по-висока би била неговата стойност за даден производствен комплекс.

⁶ Вж. Леонидов, Ат. (2015). *От модел на растеж към глобална криза*. // Икономическа мисъл. кн. 1, С., с. 3 – 22.

⁷ Вж. Тофлър, Ал., Х. Тофлър. (2007). *Революционното богатство*. "Обсидиан", С., с. 48 – 56.

⁸ Вж. Рангелова, Р. (2011). *Стратегия "Европа 2020" и икономическият растеж на България*. // Икономическа мисъл, кн. 3, С., с. 3 – 29.

Потребителната стойност и полезността, като формиращи стойността на човешкия капитал, взаимно се предполагат. Ако на трудовите ресурси не се придадат определени качествени характеристики, те не биха били полезни за производствения комплекс. Но само придаването на определени качества, чрез моделиране в образователно - обучителен процес, не е достатъчна гаранция, че трудовият ресурс е полезен. От практическа гледна точка "производството" на кадри от системата на средното или висшето образование не е предпоставка, че те са полезни, т. е. намират приложение в обществено - икономическия живот на страната. Нещо повече, българската стопанска практика е показателен пример и за един не по-малко важен аспект на полезността на образователния продукт. Той се отнася до това, че придобилите определени качествени характеристики в системата на средното или висшето образование минимизират своята полезност, като участват в производствени процеси, които имат по-ниски квалификационни потребности.

Това ни дава основание да направим извод, че **между потребителната стойност на трудовите ресурси, придавана им в образователния комплекс, и тяхната полезност, като аспект на приложение в националната производствена система, от практическа гледна точка е възможен сериозен дисбаланс.** Неговите проявления могат да се очертаят на следните равнища:

- ❖ изисквания на съвременното производство и формирана потребителна стойност в образователната система;

- ❖ лични и обществени инвестиции в създаване на потребителна стойност и полезен ефект, получен при прилагането ѝ в системата на производството и измерен през дохода.

Необходимостта от изграждане и развитие на икономика базирана на знания поставя изисквания за продължаващо обучение, непрекъсната квалификация и преквалификация. През следващите години се очаква търсенето на образователни услуги, специално за получаване на висше образование да нараства съществено - от сегашните около 100 млн. студенти (в световен мащаб) до повече от 400 млн. през 2030 г.

Технологичните промени и развитието на Интернет създадоха условия за значителни промени в образователния сектор. В онлайн пространството ежедневно се появяват множество образователни ресурси и образователен софтуер със свободен достъп за ползване от потребителите. Все повече учебни заведения предлагат образователни програми, провеждани изцяло онлайн. Увеличават се стратегическите партньорства между образователни институции, обединили усилия за съвместно разработване и предлагане на онлайн курсове в стремеж за привличане на потенциални студенти от цял свят.

Обучаваните днес очакват повече възможности за избор – какво, къде, кога и как да учат, в зависимост от индивидуалните си потребности. Значителна част от тях имат нужда от периодично повишаване на квалификацията без откъсване от работното си място. Това поставя на преден план пред висшите училища задачата да предложат комплексни образователни онлайн услуги, в това число с възможност за придобиване на образователно - квалификационни степени. Провеждането на качествено е-обучение е невъзможно без наличие на висококвалифициран преподавателски и технически състав, който да разработва и предлага електронни образователни ресурси, да организира и провежда съответни форми на обучение. За по-широко използване на електронни и дистанционни форми на обучение от студентите е необходимо осъществяване на университетски политики за организиране, поддържане и акредитиране на онлайн обучение.

Проведени в последно време изследвания по темата извеждат хипотеза, че доминиращият сега университетски модел - институция с широка основа за преподаване и провеждане на научни изследвания, подкрепени от голяма база материални активи и офис – управление, ще се окаже нежизнеспособен още в следващите 10 – 15 години.

Висшите училища могат да се развиват успешно в условията на динамичния образователен пазар само чрез предоставяне на своя основен продукт – обучение с високо качество, на по-ниски цени и с по-голяма достъпност и гъвкавост за студентите. В един конкурентен местен и международен образователен пазар с високи такси, студентите все повече ще се ориентират към обучение и подкрепящи дейности, които най-пълно отговарят на техните специфични изисквания. Очакванията на обучаемите за това - кое определя качествената квалификация/компетентност, също може да се променя във времето.

Университетът се нуждае от повече гъвкавост в своята образователна политика с цел поддържане на различни форми на обучение, многообразни и достъпни методи за предоставяне на учебно съдържание и административни услуги.

Приоритетна задача на университетите е да рационализират своите дейности и информационни активи и да въведат технологични методи за преподаване и учене в отговор на очакванията на потребителите, включително на изискванията на пазара на труда, и за повишаване на своята конкурентоспособност.

За да бъдат конкурентоспособни и привлекателни за студенти и преподаватели, висшите училища трябва да изградят собствена модерна информационна и комуникационна инфраструктура, да предлагат новаторски

учебни програми, да създават конкурентни електронни учебни ресурси, да предоставят цифрови административни услуги, да насърчават мобилността (включително онлайн мобилности), да осигуряват широки възможности за научно - изследователска работа, да установяват сътрудничества и партньорство с други висши училища, правителствени и частни организации по цял свят.

ЛИТЕРАТУРА

Кругман, П. (2009). *Завръщането на икономиката на депресията и кризата от 2008 г.* „Изток – Запад”, С., с. 52 – 64.

Леонидов, Ат. (2015). *От модел на растеж към глобална криза.* // Икономическа мисъл. кн. 1, С., с. 3 – 22.

Оучи, У. (1989). *"Теория Z"*. // Икономически живот, № 14 – 26, С.

Рангелова, Р. (2011) *Стратегия "Европа 2020" и икономическият растеж на България.* // Икономическа мисъл, кн. 3, С., с. 3 – 29.

Тофлър, Ал., Х. Тофлър. (2007). *Революционното богатство.* "Обсидиан", С., с. 48 – 56.

Харрисон, Л. *Култура и икономическо развитие.* Цит. по: <http://www.inliberty.ru/library/study/324/>

Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order.* Simon & Schuster, p. 112 – 122.

World Investment Report 2009, p. XXV – XXVI. http://unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf